

ISSN 2518-7503

ПСИХОЛОГІЯ: реальність і перспективи

Збірник наукових праць

Випуск 16

2021

УДК 159.922.8:[316.613:316.367.7]

Руденко Наталія

кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри дошкільної педагогіки і психології
та спеціальної освіти імені проф. Т. І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.223>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ГОМОНЕГАТИВІЗМУ З АГРЕСИВНІСТЮ ТА ЦІННІСНИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ ЮНАКІВ

***Анотація.** У статті проаналізовано поняття «гомофобія» і «гомонегативізм» у психіатрії та психології; причини гомонегативізму; психологічна характеристика осіб, схильних до гомонегативізму. Досліджено рівні гомонегативізму у старшокласників жіночої та чоловічої статі. Проаналізовано взаємозв'язок гомонегативізму з агресивністю та ціннісними орієнтаціями юнаків та юнок. Встановлено, що більшість (66 %) респондентів досліджуваної вибірки відчувають позитивні або нейтральні емоції по відношенню до гомосексуалів. Статистичний аналіз даних показав, що не існують статеві відмінності в рівнях гомонегативізму у старшокласників.*

У респондентів (66 %) переважає середній рівень агресивності. Виявлено помірний прямий зв'язок між показниками гомонегативізму і агресивності у осіб чоловічої статі. Не встановлено зв'язку між цими показниками у осіб жіночої статі. Встановлено, що провідними у осіб юнацького віку є такі цінності, як самостійність, гедонізм, доброта та стимуляція. Респонденти більшою цінністю визнають потребу в автономності і незалежності, прагнуть насолоди або чуттєвого задоволення. Для них важлива доброзичливість у взаємодії з близькими людьми і однолітками, прагнення до новизни і глибоких переживань. Суттєвих статевих відмінностей в ціннісних орієнтаціях у школярів не виявлено. У хлопців виявлено помірний прямий зв'язок між рівнем гомонегативізму і показниками таких цінностей, як конформність і влада; та обернений зв'язок з показниками такої цінності, як самостійність. У дівчат виявлено помірний обернений зв'язок гомонегативізму з такими показниками цінностей, як гедонізм, універсалізм, та прямий зв'язок з показниками такої цінності, як традиції. У статті представлено результати апробації соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на зниження рівня гомонегативізму та розвитку толерантності в юнацькому віці.

***Ключові слова:** гомонегативізм, гомофобія, агресивність, цінності, статеві відмінності, юнацький вік.*

Постановка проблеми. Сучасний світ активно бореться з расизмом, ксенофобією та антисемітизмом, але гомофобія й гомонегативізм досі лишаються в тіні цих проблем. Згідно з офіційною статистикою Україна – одна з найгомофобніших країн Європи. 55 % українців не готові приймати представників ЛГБТ серед членів своїх родин, друзів, сусідів, колег та просто знайомих (Савчук, 2018). Гомосексуалісти зазвичай зазнають фізичного насилля, дискримінації, їм доводиться змінювати місце свого проживання. Результати сучасних досліджень свідчать про те, що гомофобія є поширеним мотивом знущання та образ в закладах освіти (Свідерська, Гнап, 2020, с. 21).

Завдяки євроінтеграційним процесам України ми можемо сподіватися на поки що повільний, однак неухильний поступ демократизації та гуманізації суспільства стосовно гендерної проблематики. Ратифікувавши Європейську Конвенцію прав людини, наша країна номінально встановила заборону на дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації (Свідерська, Гнап, 2020, с. 20). Таким чином, соціальна значущість, актуальність проблеми гомофобії та гомонегативізму в суспільстві, недопущення формування в молоді

нетолерантного ставлення до представників гомосексуальної орієнтації зумовили вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема гомосексуалізму в психологічній науці розглядається в контексті статевої ідентифікації особистості. Гомосексуалізм розуміють як поліфеномен, тобто явище, генезис якого зумовлений декількома групами факторів, а саме: біологічними, психологічними та соціальними (Зайва, 2006). Упродовж багатьох років гомосексуальністю цікавилися насамперед психіатри. Вони пропагували це як хворобу, яку намагалися лікувати, проте методи такого лікування зазвичай були дуже жорстокими й проводилися в тюремних умовах. Коли люди зрозуміли, щовилікувати гомосексуальність неможливо, вони почали відчувати страх перед чимось незрозумілим і, на їхню думку, «неприродним». Таким чином, гомофобія почала існувати як «захист» від цього незрозумілого явища і часто мала агресивний характер (Гомонегативізм, 2020). Феномен гомофобії, гомонегативізму вивчали такі науковці, як Адамс, Вайнберг, Дейвіс, Кон, Лор, Морін, Мостяєв, Рікетс, Свідерська, Хадсон та інші.

Європарламент у своїй резолюції 18 січня 2006 року визначив гомофобію як ірраціональний страх і відразу до гомосексуальності і лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів, заснованих на упередженнях, подібних до расизму, ксенофобії, антисемітизму і сексизму (Кон, 2007). Дейвіс визначає два поняття гомофобії: гомофобія у вузькому значенні – це неконтрольовані негативні емоції (страх, відраза, гнів) у ставленні до людей з гомосексуальною орієнтацією й одностатевими контактами. Гомофобія в широкому значенні – різні форми негативної реакції на вияви гомосексуальності, а також на пов'язані з нею суспільні явища, що виникли внаслідок культурного впливу (Дейвіс, 2001). Автор виділяє такі причини гомофобії: сприйняття гомосексуальності як небезпеки для соціуму та патріархального устрою життя; бажання підвищити власну самооцінку за рахунок іншого; бажання затвердити свою приналежність до соціальної групи, «атакуючи» представників іншої групи («поляризація»); бажання впорядкувати свої уявлення про світ, що здається надто складним і суперечливим (Дейвіс, 2001).

Виділяють наступні форми гомофобії: *вербальне заперечення* – відкрите вербальне вираження відрази й ненависті до гомосексуалістів, брудні жарти, використання принизливих слів; *дискримінація* – відмова забезпечувати дотримання прав гомосексуалістів; *фізичне насилля* – побиття, зґвалтування, вбивства й фізичне насилля над гомосексуалістами (Дейвіс, 2001). Бейлькін вважає, що гомофобія – це невротична ненависть до гомосексуалістів і страх перед гомосексуальністю, в основі якої лежить авторитарне мислення чи витіснення зі свідомості власної девіантності. Киммель вважає, що гомофобні вияви – один зі способів підкреслити власну мужність (Щелин, 2011). Хадсон & Рікетс зазначають, що термін «гомофобія» є дещо недоречним через свою «психіатричність». Саме тому в 1980 р. автори запропонували термін «гомонегативізм». Учені чітко проводили межу між гомонегативізмом як негативним ставленням до гомосексуалістів і гомофобією як виявом фобії, що може з'явитися в процесі особистого спілкування з гомосексуалістами (Щелин, 2011).

Визначення гомонегативізму різними фахівцями відрізняються. Так, одні називають гомонегативізмом будь-яке негативне ставлення до гомосексуальності незалежно від його ступеня, форми вираження, ідеологічної основи тощо. Інші вчені розуміють гомонегативізм як емоційне, моральне, й інтелектуальне неприйняття гомосексуальності, а термін «гомофобія» пропонують повністю вивести з наукового обігу як такий, що неправильно відображає суть явища. Оскільки в більшості випадків емоція, яку відчують «гомофоби» щодо гомосексуальності, – не страх, а неприязнь, гидливість, ненависть, відраза. Тобто «гомофобія» насправді не є фобією (Гомонегативізм, 2020).

Сокарайдес, відомий прихильник репаративної терапії, не заперечуючи існування гомонегативізму як явища, вважає, що до гомонегативізму можна зараховувати тільки ті випадки, коли з загального контексту релігійних або традиційних моральних цінностей вибірково виринають лише ті, що відносяться до засудження гомосексуальності, за порівняльного ігнорування або меншої уваги до дотримання інших заповідей і моральних

цінностей. Відповідно до такого погляду, негативне ставлення до гомосексуальності, що базується на релігії або традиційній моралі в усій їхній повноті, не повинно вважатися гомонегативізмом (Гомонегативізм, 2020).

За даними італійських дослідників, люди, які більш схильні до гомонегативізму, менш освічені; більш релігійні й політично консервативні, конформні, мають невеликий досвід спілкування з лесбійками та геями. За допомогою 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла було виявлено, що найвищий рівень гомонегативізму мають респонденти з високим показником Супер-Его (ті, хто підкоряються соціальним правилам та суворим моральним нормам і мають сильне почуття обов'язку) (Lingiardi, 2016). Також було помічено тенденцію до отримання високих показників гомонегативізму серед людей з високими показниками жорстокості, тривожності та низькими показниками самоконтролю. Емоційна нестабільність та відсутність контролю над емоціями лежать в основі дискримінаційної поведінки щодо гомосексуалів. Високі показники консерватизму передбачали вищий рівень особистого дискомфорту в присутності гомосексуалів. Результати також показали, що люди з нижчим рівнем інтелекту відчувають соціальний дискомфорт у присутності гомосексуалів, лесбійок та геїв. Було встановлено, що чоловіки, як правило, мали більш високий рівень гомонегативізму щодо геїв, але не щодо лесбійок (Lingiardi, 2016).

У 2006 році Україна приєдналася до «П'ятої хвилі» всесвітнього дослідження цінностей (WVS), проведеної в США та Нідерландах. За результатами опитування 2299 учасників було встановлено, що гомонегативізм більш імовірний серед респондентів із негативним ставленням до людей зі СНІДом та емігрантів. У США маркером вищого рівня гомонегативізму був стан трудової незайнятості, у Нідерландах це був стан особистої незадоволеності (відсутності щастя) (Drescher, 2015). За даними бельгійських дослідників гомонегативізм пов'язують із п'ятьма факторами: релігія, стать, вік, освіта, контакт з ЛГБТ (Slootmaeckers, Lievens, 2014).

Встановлено, що чоловіки більш гомонегативні, ніж жінки; люди з менш традиційним, стереотипним поглядом на маскуліність і фемінність, як правило, більш позитивно ставляться до ЛГБТ; люди, які мали друзів в ЛГБТ-спільноті, були менш гомонегативні. Крім того, бельгійські дослідження показують, що культурний компонент потенційно також може стати цінним доповненням до розуміння гомонегативізму. Так, люди з великим культурним капіталом, як правило, менш гомонегативні, ніж люди з меншим культурним капіталом. Це можна інтерпретувати як підтвердження тези про символічне суспільство Ельхардуса, який зазначав, що соціальний вплив здійснюється головним чином через символи. Люди з великим культурним капіталом більш здатні інтерпретувати суспільні символи, більш соціалізовані в групі, тому і характеризуються відсутністю гомонегативних установок (Slootmaeckers, Lievens, 2014).

Метою статті є аналіз результатів теоретико-емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку гомонегативізму з агресивністю та ціннісними орієнтаціями в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні було застосовано: *теоретичні методи*: аналіз літературних джерел, порівняльний аналіз, узагальнення, формулювання висновків; *емпіричні методи*: «Опитувальник для вимірювання рівня гомонегативізму» (авт. Хадсон, Рікетс), «Тест агресивності» (авт. Почебут), методика «Цінності» (авт. Шварц, Карандишев), а також *методи математичної статистики* (t-критерій Стюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона). Робота виконувалась під нашим керівництвом учнями гуртка «Психологія» Рівненської Малої академії наук учнівської молоді в 2020 – 2021 навчальному році. Експериментальною базою дослідження був обраний Обласний науковий ліцей в м. Рівне. У дослідженні брали участь 50 учнів 11-х класів, зокрема 25 осіб чоловічої та 25 осіб жіночої статі.

За результатами дослідження було встановлено, що:

1. Більшість осіб юнацького віку нашої вибірки (66 %) мають низькі показники рівня гомонегативізму. Старшокласники відчувають, в основному, позитивні або нейтральні емоції щодо гомосексуалів.

2. У 66 % старшокласників виявлено середній рівень агресивності. Більш високий рівень агресивності виражений у хлопців. Тобто особи чоловічої статі виявляють більш вороже ставлення до інших людей, до тварин, до навколишнього світу. Агресія в них виявляється в найбільш екстремальній і соціально неприпустимій формі, іноді вона може перерости в насильство.

3. За результатами дослідження встановлено, що у респондентів провідними є такі цінності, як самостійність, гедонізм та доброта й стимуляція. Це вказує на те, що старшокласники більшою цінністю визнають потребу в автономності й незалежності, прагнуть насолоди або чуттєвого задоволення. Для них важлива доброзичливість у взаємодії з близькими людьми й однолітками, прагнення до новизни й глибоких переживань. Суттєвих статевоїх відмінностей у ціннісних орієнтаціях у старшокласників не виявлено.

4. Статистичний аналіз даних за допомогою t-критерія Стьюдента показав, що не існує статевоїх відмінностей у рівнях гомонегативізму ($\alpha = 0,05$).

5. Виявлено помірний прямий зв'язок (за коефіцієнтом Пірсона) між показниками гомонегативізму й агресивності в осіб чоловічої статі ($R = 0,53$). Не встановлено зв'язку між цими показниками в осіб жіночої статі ($R = 0,03$).

6. У респондентів чоловічої статі виявлено помірний зв'язок між рівнем гомонегативізму й показниками таких цінностей, як конформність ($R = 0,34$), влада ($R = 0,43$) та помірний обернений з показниками ціннісного типу – самостійність ($R = - 0,42$). Ці результати можна трактувати наступним чином: чим вищий рівень конформності, повага до старших та суспільно визнаних авторитетів та ідеалів, та чим більше прагнення до влади та високого соціального становища, а також чим нижче рівень самостійності, тим вищий рівень гомонегативізму у осіб чоловічої статі.

У дівчат виявлено помірний обернений зв'язок гомонегативізму з такими показниками цінностей, як гедонізм ($R = - 0,41$), універсалізм ($R = - 0,35$) та помірний прямий зв'язок з показниками ціннісного типу традиції ($R = 0,38$). Це можна трактувати так: чим більше прагнення до задоволення, та чим більш розвинені така якість, як терпимість, і прагнення до захисту благополуччя всіх людей та природи, тим нижчий рівень гомонегативізму у осіб жіночої статі. У дівчат, у яких традиції найчастіше приймають форми релігійних обрядів, вірувань і норм поведінки, вищий рівень гомонегативізму.

Після діагностичної роботи в Обласному науковому ліцеї м. Рівне зі старшокласниками з високим рівнем гомонегативізму під керівництвом психолога Афанас'євої був проведений соціально-психологічний тренінг «Жити у злагоді з собою та іншими» (авт. Солдатова, Шайгерова, Шарова). Учні ознайомились з поняттями «толерантність», «толерантна особистість», «межі толерантності»; обговорювали прояви толерантності та нетерпимості в суспільстві. Вони навчалися конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без насильства; розвивали соціальне сприйняття, довіру, вміння вислуховувати іншу людину; здатність до емпатії та рефлексії. Опитування учасників тренінгу показало його ефективність. Соціально-психологічний тренінг «Жити у злагоді з собою та іншими» може використовуватися психологами-практиками у роботі з молоддю з високим рівнем нетолерантності до представників нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів заданої проблеми. Гомонегативізм – це актуальна область дослідження в українській психології. На нашу думку, прояви негативної соціальної поведінки, насильства не можна викоринити без належної психолого-педагогічної діяльності та дотримання пріоритету загальнолюдських цінностей, виховання в душі толерантності, врахування самоцінності кожної людини. Перспективою нашого дослідження буде з'ясування особливостей впливу сімейного виховання на розвиток гомонегативних установок, а також розробка ефективних групових форм психологічної роботи зі школярами з високим рівнем гомонегативізму.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Гомонегативізм. (2020). Взято з <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
- Дэйвис, Д. (2001). *Гомофобия и гетеросексизм. Розовая психотерапия: руководство по работе с сексуальными меньшинствами*. Санкт-Петербург: Питер.
- Зайва, О. О. (2006). Психологічні передумови формування гомосексуальної ідентичності. *Становление современной науки – 2006: материалы I Международной научно-практической конференции* (с. 50-51). Днепропетровск.
- Кон, И. С. (2007). Гомофобия как лакмусовая бумажка российской демократии. *Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии*, 4, 59-69.
- Пуертас, С. Д. (2014). Соціокультурний підхід до вивчення цінностей. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 15, 108-118.
- Савчук, І. (2018). Кольори української армії: геї та лесбійки на передовій. *Український інтерес*. Взято з: <https://uain.press/articles/geyi-ta-lesbijky-na-peredovij-960692>.
- Свідерська, Г. М., & Гнап, А. А. (2020). Психологічні особливості гомофобії у молодіжному середовищі. *Психологічний часопис*, 6, 20-28.
- Щелин, И. В. (2011). Индивидуально-психологические факторы проявления гомонегативизма в молодежной среде. *Сибирский психологический журнал*, 6, 131-135.
- Drescher, J. (2015). Out of DSM: Depathologizing Homosexuality. *Behavioral Sciences*, 5, 565-575.
- Lingiardi, V., Nardelli, N., Ioverno, S., Falanga S., Chiacchio, C., Tanzilli, A., & Drescher, R. (2016). Homonegativity in Italy: Cultural Issues, Personality Characteristics, and Demographic Correlates with Negative Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *Sexuality Research and Social Policy*, 13, 95-108.
- Slootmaeckers, K., & Lievens, J. (2014). Cultural Capital and Attitudes Toward Homosexuals: Exploring the Relation Between Lifestyles and Homonegativity. *Journal of Homosexuality*, 61, 962-979.

REFERENCES

- Homonehatyvizm*. (2020). Vzyato z <https://uk.wikipedia.org/wiki/homonegativizm>. [in Ukrainian].
- Deivys, D. (2001). *Homofobyia y heteroseksyzm. Rozovaia psykhoterapiia: Rukovodstvo po rabote s seksualnymy menshynstvamy*. Sankt-Peterburh: Pyter. [in Russian].
- Zaiva, O. O. (2006). Psykholohichni peredumovy formuvannia homoseksualnoi identychnosti. *Stanovlenye sovremennoi nauky – 2006: materyaly I Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy* (pp. 50-51). Dnepropetrovsk. [in Ukrainian].
- Kon, Y. S. (2007). Homofobyia kak lakmusovaia bumazhka rossyiskoi demokratyy. *Vestnyk obshchestvennogo mneniya: Dannye. Analiz. Diskussyy*, 4, 59-69. [in Russian].
- Puertas, S. D. (2014). Sotsiokulturnyi pidkhid do vyvchennia tsinnosti. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menezhment*, 15, 108-118. [in Ukrainian].
- Savchuk, I. (2018). Kolory ukrainskoi armii: hei ta lesbiiky na peredovii. *Ukrainskyi interes*. Vzyato z: <https://uain.press/articles/geyi-ta-lesbijky-na-peredovij-960692/>. [in Ukrainian].
- Sviderska, H. M., & Hnap, A. A. (2020). Psykholohichni osoblyvosti homofobii u molodizhnomu seredovyshchi. *Psykholohichnyi chasopys*, 6, 20-28. [in Ukrainian].
- Shchelyn, Y. V. (2011). Yndyvudualno-psykholohycheskye faktory proiavlennia homonehatyvizma v molodezhnoi srede. *Sybyrskyi psykholohycheskyi zhurnal*, 6, 131-135. [in Russian].
- Drescher, J. (2015). Out of DSM: Depathologizing Homosexuality. *Behavioral Sciences*, 5, 565-575. [in Netherlands].
- Lingiardi, V., Nardelli, N., Ioverno, S., Falanga S., Chiacchio, C., Tanzilli, A., & Drescher, R. (2016). Homonegativity in Italy: Cultural Issues, Personality Characteristics, and

- Demographic Correlates with Negative Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *Sexuality Research and Social Policy*, 13, 95-108. [in Italy].
- Slootmaeckers, K., & Lievens, J. (2014). Cultural Capital and Attitudes Toward Homosexuals: Exploring the Relation Between Lifestyles and Homonegativity. *Journal of Homosexuality*, 61, 962-979. [in Belgium].

THE FEATURES OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN HOMONEGATIVISM AND AGGRESSIVENESS, AS WELL AS WITH THE VALUES OF ADOLESCENCE

Natalia Rudenko

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Department of Preschool Pedagogy
and Psychology and special education named after prof. T. I. Ponimanska
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.223>

Abstract. *The article analyzes the concepts of «homophobia» and «homonegativism» in psychiatry and psychology; causes of homonegativism; psychological characteristics of persons prone to homonegativism. Levels of homonegativism in female and male high school students were studied.*

The relationship between homonegativism and aggression, as well as the value orientations of young men and women, is analyzed. It was found that the majority (66%) of respondents in the sample feel positive or neutral emotions towards homosexuals. Statistical analysis of the data showed that there are no gender differences in the levels of homonegativism in high school students.

Respondents (66%) have an average level of aggression. There is a moderate direct relationship between homonegativism and aggression in males. There is no relationship between these indicators in females. It has been established that the leading values of adolescence are such values as independence, hedonism, kindness and stimulation. Respondents of greater value recognize the need for autonomy and independence, seek pleasure or sensual satisfaction. For them, it is important to be friendly in interaction with loved ones and peers, the desire for novelty and deep feelings. No significant gender differences in value orientations were found in high school students. The boys found a moderate direct relationship between the level of homonegativism and indicators of such values as conformity and power; and inversely related to indicators of such value as independence. In girls, a moderate inverse relationship of homonegativism with such indicators of values as hedonism, universalism was found; and a direct link to indicators of such value as tradition. The article presents the results of approbation of socio-psychological training aimed at reducing the level of homonegativism and the development of tolerance in adolescence.

Key words: *homonegativism, homophobia, aggression, values, gender differences, adolescence.*

Стаття надійшла до редакції 17.03.2021 р.

З М І С Т

Бабій Микола Вікова редукція професійного здоров'я вчителів у сучасній школі	5
Білецька Олена Егоцентризм як чинник низького рівня довіри в контексті міжособистісних стосунків у ранній юності	12
Білоус Руслана, Сошенко Світлана, Лебединська Ганна Соціально-психологічний тренінг як засіб подолання комунікативних бар'єрів у процесі міжособистісного спілкування студентів	18
Борейко Володимир, Ясінський Андрій, Яницька Олена Психолого-педагогічні особливості використання інформаційно-комп'ютерних технологій для впровадження дистанційних технологій навчання	27
Былинская Наталья Імпліцитні теорії личности учеников, существующих в сознании педагогов начальных классов	37
Вдовіченко Оксана Порівняння схильності до ризику в підлітковому та юнацькому віці	47
Дрібас Світлана, Пінська Олена, Даценко Оксана Особливості організації викладацько- студентської взаємодії в умовах дистанційного навчання	56
Іванюта Ольга, Яницька Олена Психолого-педагогічні основи дослідження цілепокладання у студентської молоді	63
Ivashkevych Ernest The paradigm of dialogue interaction as a way of the professional development of future translator	69
Каряка Інна, Хорошак Юлія Пісочна терапія як засіб зниження тривожності дітей старшого дошкільного віку	80
Корчакова Наталя Установки студенческой молодежи относительно незапланированной беременности	87
Коць Михайло, Ващенья Ганна, Кузьмич Олена Гендерні особливості емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами	98
Кулаков Руслан, Кулакова Лариса Формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами	106
Лівандовська Інна Дослідження особливостей становлення гендерної ідентичності в підлітків у різних соціальних умовах	113
Литвиненко Світлана, Ямницький Вадим Концептуальні засади сучасного розвитку символдрами	121
Луцик Галина Психолого-педагогічний потенціал дисципліни «Психологія важковиховуваності» в аспекті підготовки майбутніх психологів до роботи з підлітками девіантної поведінки	128
Набочук Олександр Аналіз проблеми психологічних чинників, що визначають здатність керівника до професійної творчості	135
Опанасюк Ірина Програма розвитку EQ старшокласників арт-терапевтичними та допоміжними засобами	146
Павелків Віталій, Малахова Ольга Соціальна депривація як чинник формування девіантної поведінки у підлітків	156
Павелків Роман Науково-психологічні підходи до розуміння феномену рефлексії	166
Рєпнова Тетяна Емоційний інтелект у становленні професійно-особистісних компетенцій лідерів публічної служби	173
Руденко Наталя Особливості взаємозв'язку гомонегативізму з агресивністю та ціннісними орієнтаціями юнаків	180
Рудюк Олег Стильові особливості саморегуляції поведінки майбутніх фахівців-психологів	186

Северин Алексей Перцептивні дії підлітків з предметами варіативної форми і ігрова залежність	194
Хомич Іванна Концептуальні підходи до вивчення проблеми нормативності у психологічній науці	201
Храбан Тетяна, Сілко Олексій Психологічний аналіз уявлень майбутніх офіцерів щодо структури компетенцій військового лідера	207
Шаповал Іванна Зрілість особистості як інтегральна здібність: теоретико-методологічне обґрунтування	221